

Олексій Неживий

ДУМАЙТЕ ПРО ВИСОКЕ!

Саме в цьому до недавнього часу не відомому записнику Григора Тютюнника читаємо: «О. Гончар – мудрець. Він за строем душі філософ. Йому б не письменником бути, або й ним, але не зараз. «Думайте про високе!» «Бережіть собори ваших душ» – це крик у пустелі. Філософи завжди були пустельниками».

Про творчі стосунки двох Правдолюбців думав повсякчас, коли вперше читав слова одкровенні Григора Тютюнника, що написані на землі полтавській, тому й записник вирішив умовно назвати Мануйлівським.

Ще 2004 року наполегливо готував до друку щоденники й записники Григора Тютюнника, які незаба-

Григір та Людмила Тютюнники. Фото

ром вийшли окремою книжкою: «Тютюнник Григір, ... Образ України – здавна й по сьогодні»». Тоді був упевнений, що їхні автографи знаходяться в Центральному архіві-музеї літератури і мистецтва України в окремому фонді письменника.

Найдавніший за хронологією записник датовано ще серединою 50-х років ХХ століття, тобто періодом служби майбутнього письменника на Тихоокеанському флоті. Збереглися щоденники (три зошити з 1959 по 1962 рік), які Г. Тютюнник вів, коли навчався на російському відділенні філологічного факультету Харківського державного університету, а також шість записників студентських років, останні з яких хронологічно вже слід віднести до 1962–1963 років, тобто періоду вчителювання у вечірній школі робітничої молоді (м. Артемівськ Перевальського району на Луганщині). Студент Г. Тютюнник більше писав про враження від спілкування з товаришами по навчанню, давав оцінку викладачам, намагався досить повно описувати найважливіші події. Серед таких – обговорення оповідання «В су-

тінки» (тоді ще російською мовою «В сумерки») на засіданні літературної студії в університеті. Потім лист із редакції журналу «Крестьянка» про схвалення цього твору до друку та причини, що зумовили вибір першого псевдоніма. Щоб не плутали зі старшим братом Григорієм Тютюнником, молодший обрав псевдонім Григорій Тютюнник-Ташанський, від річки Ташань неподалік рідного села Шилівки на Полтавщині. Зворушує в студентських записниках душевна відкритість і відвертість, захоплює характерний максималізм у ставленні до себе та близьких людей, друзів, викладачів, спонукають до роздумів його критичні судження про тогочасний літературний процес і враження від прочитаних книг як класичної, так і сучасної літератури. І хоч нотатки велися російською мовою, уже в першому щоденнику від 1959 року читаємо запис весільного обряду в рідному селі, а також українські народні пісні, деякі вислови рідною мовою. Адже у світовідчутті Григора Тютюнника, незалежно від того, якою мовою він писав, українська мова завжди була рідною, що й зумовило рішення, вперше висловлене в листі до студентського друга Анатолія Кислого від 27 лютого 1963 року: «І ще одно, я, здається, остаточно вирішив: звернусь, мабуть, до рідної мови, бо не можна про Батьківщину говорити не батьківською мовою» [4, с. 92].

Київський період життєпису представлений невеликим щоденником, який розпочинається записом від 20 жовтня 1965 року, та дев'ятьма записними книжками. Письменницькі нотатки Григора Тютюнника здебіль-

Тут творив Григір Тютюнник. Фото

шого складаються з окремих висловів, одного чи кількох речень. Більшість із них стосується майбутніх літературних творів. У 70-ті роки він найчастіше записував

дотичний матеріал до художніх творів «Устим і Оляна», «Грамотний», «Три зозулі з поклоном», «Оддавали Катрю», «Кізонька».

Така ж умовна нумерація, тобто три щоденники і п'ятнадцять записників, збереглися в книжці «Тютюнник Григор. Бути письменником: щоденники, записники, листи» (Ярославів Вал, 2011).

Тепер уже вкотре перечитую ще один записник Григора Тютюнника з тієї частини архіву, який останні роки зберігався в помешканні старшого сина Михайла Тютюнника. Думається, його варто назвати Мануйлівським. По-перше, не порушиться усталена нумерація вже виданих щоденників і записників, що відповідає їхній хронології; по-друге, цій назві є текстологічне обґрунтування, адже записник оприлюднюється значно пізніше від попередніх, а найголовніше те, що тематично зміст його пов'язаний із селом Мануйлівкою Козельщинського району Полтавської області. Сюди Григор Тютюнник уперше приїхав улітку 1958 року, а вже восени одружився з Людмилою Корецькою. Отож, починаючи зі студентських років, оселя її матері Віри Дмитрівни Корецької стала місцем щорічного літнього відпочинку для сім'ї Тютюнників, а Мануйлівка ще більше зріднила талановитого письменника з полтавським краєм. У щоденниках, записниках, листах Григора Тютюнника багато згадок про Мануйлівку.

Лист до Миколи Стеблени від 20 серпня 1970 року. Спершу враження від перебування у Шилівці, а потім мануйлівські: «Справжню поезію дарує мені молоденька осінь. Соняшники зрізали, і той соньок (так у нас кажуть), що завжди буцав мене по голові, як я їхав удосвіта на Псьол, уже не б'ється, а дряпається рункою. Осталися на городах самі полозки соняшничані. Колись я їздив на них верхи й кричав: „Ньо-о-о!“ Коли це було...

Копають і картоплі, майже без бадилля вони – висушила суша. Зелені й бугряться на голих грядках тільки редька, порепана, твердолоба й живуча, як начальство. А оце недавно кружляв над селом журавлиний ключ. Видно, загубили котрогось журавлика, бо довго й тоскно курликали. Я саме тесав короб на вікно, покинув і сидів на спортиші посеред двору, задравши голову, а

тоді зболіла шия, то ліг – так довго кружляв той ключ.

Лелеки із сусідніх хат уже полетіли. А до того лелеченята вчилися літати. Утішина й люба це картина, коли лелеченята підпливають у гнізді й махають крилами, пробують: понесуть чи не понесуть. А в самих дзьоби чорні й ноги чорні. Доки долетять у теплі краї, почервоніють, і лелеченята стануть уже лелеками...»

Тепер листи стають підставою для вишукування в Мануйлівці колоритних прообразів літературних персонажів з оповідання «Кізонька». Учителька української мови і літератури з міста Кременчука Ніна Данько таких у селі знаходить не одного й захопливо розповідає в есеї «Григор Тютюнник і Мануйлівка». Так само доскіпливий красзнавець переконливо доводить, що й дід Арсен із «Ласочки» має свого мануйлівського прототипа – Дениса Лукича Артюшенка, дядька Григорового друга, уродженця Мануйлівки Володимира Калашника. Це про нього згадка в дарчому підписі на книжці «Крайнебо»: «Володі Калашнику, – щоб сиділи ми щоліта в осяяному зорями садку з білими яблуками на яблунях, і дядько Денис щоб розказував нам про рибу: „Не клеє й раз!“ 26.IV.76. Гр. Тютюнник».

Випускник Харківського державного університету 1958 року Володимир Семенович Калашник народився в селі Мануйлівці. Тепер доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Каразіна, знааний мовознавець і поет.

Вони потоваришували ще в студентські роки, а

влітку 1958 року, вперше гостюючи в Мануйлівці, Григор Тютюнник познайомився із сільським учителем, колишнім фронтовиком, батьком свого друга Семеном Митрофановичем Калашником. Душевна спорідненість, щирість і доброта стали основою їхніх теплих стосунків.

У листі до В. С. Калашника від 26 березня 1976 року знову згадується рідна для обох Мануйлівка: «Вже я не мешканець Києва, вже лечу до Псла, до лісу, до оболоні... <...>

Обіймаю і вітаю тебе, сімейству уклін і всім добрим знайомим спільним, кого побачиш. В Мануйлівці, сподіваюся, побачимось, і нам буде добре ходити вночі під зорями» [4, с. 150].

У літературно-меморіальній садибі Григора Тютюнника її хранитель Ніна Данько і Володимир Калашник. Фото

Меморіальна дошка Григорові Тютюннику в місті Києві на Андріївському узвозі. Фото

Мануйлівський записник Григора Тютюнника – це загальний зошит в темно-коричневій обкладинці. Записи велися кульковою ручкою синього кольору. Хронологію цього записника відносимо до першої половини 1970-х років, хоч тільки один запис датовано: Яготин, травень 1972 року. Одна з останніх нотаток стосується роману «Берег» Юрія Бондарева, що вийшов окремим виданням 1975 року.

Деякі записи, зазнавши певного авторського редагування, потім стали складниками літературних творів. Щонайперше це нотатки до оповідання «Кізонька»: «Життя моє, считай, пройшло». «Вся Степанова доля. Війна, поранення, полон, Холодна гора, жінка, волік, операція на шлунку (зачепили щось таке, що негодящий я до жінок став. – От вона й заграла журавля (почала підгулювати). Ну я помімаю це, зійшлися там з кимось потихеньку, а то – гулять давай.

Потім ділилися: корова, хага, саж, колодязь... „А кому ж колодязь?“ – спитала у голови. Кажу: „Там же корби з обох боків. Бери собі або ту, або ту...“

„А вона як?“

– Та зробилася як шука. Одежа на ній теліпається. Отако, – і показав руками як. (Степан наївно думає, що вона за ним жаліє і страждає)».

Два записи стосуються оповідання «Устин та Оляна», що в першодруці мало назву «Устим» («Літературна Україна», 15 квітня 1975 року).

«Як у Польки болить голова і як вона передає фізіологію болю... Стріляє їй у голову, очі в боки розпирає...»

«– Христоворе, – стогне баба з печі, – ти знову товсто чистиш картоплю?»

– Та ти ж не бачиш!

– Так знаю!»

Про текстову спорідненість свідчить уривок з основного тексту цього літературного твору:

«– Устиме... ти вп'єть картоплю товсто чистиш?»

– А тобі що – кризь комин видно? – усміхався Устим двома верхніми зубами, тому що більше їх у нього не було» [3, с. 316].

Наступний короткий діалог стосується тексту оповідання «Азарт», що вперше опубліковане в журналі «Вітчизна» (1977, № 5): «– Підожди, он дзвонять, – хекає... Хай дзвонять! – гарчить. Ти оддай туру».

Наступний епізод із записника текстуально дотичний до незакінченого літературного твору «Житіє Артема Безвіконного»: «Лавошник (крамар), що кожного одводить убік і на вухо, „під секретом“ повідомляє, який у нього товар „дефіцитний“ є – ліжка, коси тощо; каже так, ніби одному, обранцеві. Тактик! Товар швидко розберуть, йому можна зачиняти магазин, коли схоче, бо „а немає ж нічого путнього“. А йому ще й могоричі ставитимуть. Бо сказав же на вухо! Відпускатиме він „дефіцит“ теж, „щоб менше бачили“».

Для текстологічного порівняння нотаток звернемося до основного тексту цього літературного твору, який був визначений письменником Анатолієм Шевченком на початку 1980-х років.

«Оксьон слухняно поклав ложку і розказав:

– Підкликає мене вчора пальцем Петро-лавошник, червономордий отой, що в скоб'яному торгує. Підморгує, як Чорт Іванович, шепотить: привіз, каже, одно ліжко з бази, сітка панцерна, бильця з нікелю... все з нікелю, очі одбирає. Таке і в городі не в кожного буває. Візьмеш? Це я, шепотить, тільки тобі кажу... Ну, я – по

Річка Псел. Фото

пляшку. Раз, думаю, людина хоче вслужити, треба ж віддячити. Пішов сьогодні вранці раненько – він сказав, щоб я раненько прийшов, поки нікого ще біля лавки не буде... Машину з хлопцями у гаражі договорив, на могорич дав... ну, виносить він мені одне бильце, друге, а в закомірок не пускає. А тут молоковоз під'їжджає, одкликав Петра за лавку, чую, каже: „Ти ж мені обіцяв, а оддаєш Оксьонові!“ А він йому: „Цес, їх не одне, двос. Буде й тобі“. Ну, я – в підсобку. А цих нікельованих там десятків зо два стоїть... Кажу: „Ти ж казав, що одне, що тільки мені“. Сміється, як Чорт Іванович: „А за що ж би я, каже, випив, якби дурних не було!“» [3, с. 526].

Про свій задум назвати збірку «Джулаєва слобода» Григір Тютюнник також пише в листі до перекладача Ніни Дангулової 5 травня 1971 року:

«І ось я знову в милій мій Мануйлівці, коло Псла-ріки, країці за яку немає жодної ріки в світі та й на інших планетах інших галактик!

Боже мій, як тут усе пахне! Земля, трава, дерева, хліба молоді, вода у криницях, навіть мій велосипед, мій

перпетуум-мобіле, не технікою пахне, а Мануйлівкою! А бузки!.. Навіть найпохмуріший, який лише може бути, женофоб, удихнувши його пахоці, подумає: „Не завадило б закохатися”. Ось який тут бузок. Та ба, закохуватися ні в кого: всі Катрі в роз'їздах – у Харкові, Донбасі та ще біс знає де. Це, їй-богу, якийсь масовий психоз – тікати з села. Раніше тут було і голодно, і холодно – зрозуміло, чому тікали. А зараз інерція, чи що, діє? Сумно. А скільки хлопців залишилося на „сверхсрощину”, а скільки дружин якихось офіцерів живе в Монголіях, Німеччинах і т. ін. Лице сумніше.

Так, оповідання (їдеться про оповідання «Оддавали Катрю». – О. Н.) вийшло важке для перекладу. Я з ним довго морочився і все одно добитися нічого не зміг, крім кількох підходящих слів і фраз. Ну, та Бог із ним.

„Із оповідань Чернечої слободи” – це треба вилучити. А взагалі Слобода буде. Тільки не Чернеча, а Джулаєва. Хроніка. В новелах. Є хороші задуми: характери, пейзажі і т. ін., а з дією у мене ж завжди погано ладилось. Я ще в юності зненавидів дуті сюжети і досі не відійду. Це, напевне, погано. <...>

Пишіть же мені:

Полтавська обл., Козельщинський р-н, с. Мануйлівка. До побачення. Весна хай усміхнеться Вам» [4, с. 112].

Саме в цьому записнику бачимо своєрідний план майбутньої збірки «Джулаєва слобода». Цей задум письменника так і не був реалізований.

Один із пейзажних описів називається «Мануйлівка» і вражає художньою точністю та семантичним багатством авторських неологізмів: «Як спустишся з сільського узгір'я, одразу втрапляєш на лелечий та жайвориний банкет: лелеки сажнюють уздовж болітець і боліт, шелескають крильми, здійснюючись над туманами;

жайворони дзуремлять, то падаючи до землі грудочками, то знову пнучись дрібними крильцями вгору, і гречка, висока, низова біло посміхається цвіту».

Недаремно, як розповідала Людмила Василівна Тютюнник, саме в Мануйлівці Григір написав літературні твори, у яких художня довершеність досягається глибоким відчуттям вічної гармонії людини й природи. Серед таких «Степова казка», «Лісова сторожка», «Паливода»...

Складається враження, що до цього записника Григір Тютюнник звертався саме в Мануйлівці. Тут – життя правда великого художника слова, який умів побачити й розпізнати найголовніше – українську душу. Нерідко зранену, зганьблену, навіть хвору, однак незнищену у своїй природній красі, у прагненні до високості духу.

Література

1. Данько Н. А. Григір Тютюнник і Мануйлівка : есей / Н. А. Данько ; передм. В. С. Калашника. – Харків : Майдан, 2014. – 48 с.
2. Неживий О. І. Життя у слові: Джерелознавча проблематика творчості Григора Тютюнника : монографія / О. І. Неживий. – К. : Академія, 2014. – 224 с.
3. Тютюнник Г. М. Облога : вибр. твори / Г. М. Тютюнник ; передм., упорядкув. та приміт. В. Г. Дончика. – 2-ге вид. – К. : Пульсари, 2004. – 832 с.
4. Тютюнник Г. Бути письменником : щоденники, записники, листи / Григір Тютюнник ; передм., упорядкув. О. Неживого. – К. : Ярославів Вал, 2011. – 440 с.
5. «...Щоб було слово і світло»: Листування Григора Тютюнника / передм., упорядкув., примітки, підгот. текстів О. І. Неживого. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 232 с.